

Taksonomia psycholeksykalna języka białoruskiego

A Psycho-Lexical Taxonomy of Belarusian language

Oleg Gorbaniuk¹_{A,C,D,E,F}, Palina Kulewicz¹_{B,D}, Julia Gorbaniuk¹_D, Aleksandra Kordon¹_D,
Władysława Leoszko¹_D, Ana Ivanova¹_{E,F}, Monika Suchomska²_E

¹ Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska

² Glasgow Caledonian University, Szkocja, Wielka Brytania

Streszczenie

Celem przeprowadzonych badań psycholeksykalnych była identyfikacja terminów, który służyć do opisu cech osobowości w języku białoruskim. Aby ten cel zrealizować przeprowadzono analizę 105 tys. haseł zawartych w uniwersalnym słowniku języka białoruskiego i wyodrębniono 2 763 terminów – przymiotników, imiesłowów, rzeczowników typologicznych i rzeczowników atrybutywnych – używanych do opisu ludzkich właściwości. Następnie ten zbiór deskryptorów osobowych został poklasyfikowany przez zespół specjalnie przeszkolonych pięciu sędziów do pięciu kategorii i trzynastu podkategorii. Decyzje taksonomiczne sędziów zostały poddane walidacji psychometrycznej z uwagi na ich trafność i rzetelność. W efekcie opracowano trzy listy deskryptorów osobowości: 604 przymiotników, 311 rzeczowników atrybutywnych i 158 rzeczowników typologicznych. Wyniki badań wnoszą wkład w dyskusję na temat uniwersaliów w zakresie opisu osobowości oraz stanowią fundament dla przyszłych badań kwestionariuszowych zmierzających do identyfikacji struktury psycholeksykalnej języka białoruskiego.

Słowa kluczowe: osobowość, taksonomia psycholeksykalna, język białoruski

Abstract

Identification of terms describing personality traits in Belarusian language was the aim of current psycho-lexical study. This was accomplished by analysing 105 thousand words from an unabridged dictionary of Belarusian language. Following that 2,763 terms used for describing personal attributes were selected; these terms were adjectives, participles, typological nouns and attributional nouns. In the next stage the selection of personal descriptors was classified to five categories and thirteen subcategories by a team of trained judges. Taxonomic decisions of the judges were psychometrically verified for validity and reliability. As the outcome of current study three lists of personal descriptors were identified, which included 604 adjectives, 311 attributional nouns and 158 typological nouns. Findings of this study contribute to the discussion on the universal traits used for personality description. They may also become a foundation for the future questionnaire based research aiming to identify the psycho-lexical structure of Belarusian language.

Keywords: personality, psycho-lexical taxonomy, Belarusian language

---

Wprowadzenie

Poszukiwanie uniwersaliów jest charakterystyczne dla wszystkich dziedzin nauki, w tym również dla psychologii. Od ponad wieku obszarem intensywnych dociekań psychologicznych są uniwersalne wymiary wyjaśniające różnice indywidualne w opisie cech osobowości w różnych językach naturalnych. Z jednej strony zmierzają one do wykrycia wspólnych dla wszystkich cech osobowości i opracowania narzędzi psychologicznych do ich pomiaru, z drugiej zaś strony usiłują zidentyfikować cechy kulturowo specyficzne. Liczba różnic indywidualnych jest nieskończenie duża, ale nie wszystkie one są jednakowo ważne. Galton jako pierwszy wysnuł przypuszczenie, że wskaźnikiem ważności cech charakteru jest częstotliwość pojawiania się w słownikach słów służących do ich ekspresji [1]. Prawie sto lat później Goldberg przeformułował je w postaci założenia leksykalnego, zgodnie z którym najważniejsze cechy od-

powiedzialne za różnice indywidualne między ludźmi są zakodowane w językach naturalnych i spisane w postaci słowników [2]. Im ważniejsza jest dana cecha dla społecznego funkcjonowania jednostki, tym więcej ma ona określeń w leksykonie języka, na przykład w postaci synonimów i antonimów.

Galton był prawdopodobnie również pierwszym badaczem, który przestudiował słownik języka angielskiego i wyselekcjonował z niego około 1 000 deskryptorów cech osobowości [1]. W latach trzydziestych bardziej systematyczną próbę skompletowania terminów potencjalnie wartościowych w opisie osobowości podjęła w języku niemieckim Baumgartner. Najbardziej jednak zaawansowane pod względem metodologicznym podejście do analiz psycholeksykalnych języka angielskiego zaprezentowali Allport i Odbert, którzy wykorzystali kompletne źródło leksykonu języka angielskiego w postaci słownika liczące-

go 400 000 haseł [3]. Po drugie, ci badacze zobiektywizowali proces selekcji słów wykorzystując trzech sędziów oraz podając wskaźniki zgodności ich opinii. Po trzecie, zidentyfikowali dużą pulę (17 953) niepowtarzających się słów (przymiotników i rzeczowników) służących do opisu różnic indywidualnych. Po czwarte, poklasyfikowali deskryptory osobowe w cztery ogólne kategorie: cechy osobowe, tymczasowe stany, oceny społeczne oraz metaforyczne lub o ograniczonej/wątpliwej użyteczności. Po piąte, udostępnili opracowaną przez siebie listę środowisku naukowemu. Ta praca, być może wbrew intencji samych autorów, zapoczątkowała rozwój teorii cech oraz stworzyła podwaliny dla podejścia leksykalnego w badaniach osobowości, które z kolei stanowiło inspirację dla równoległe rozwijanego podejścia psychometrycznego.

W późniejszych latach Norman [4] i Goldberg [5] kontynuowali pracę nad listą deskryptorów osobowych opracowaną przez Allporta i Odberta [3] uaktualniając ją i dokonując bardziej szczegółowej jej klasyfikacji, ostatecznie zawężając ją do 1 710 przymiotników osobowościowych. Lista ta wykorzystana w bardziej zawężonej postaci doprowadziła do wyłonienia Wielkiej Piątki [6], a zastosowana w pełnej wersji – do identyfikacji Wielkiej Szóstki [7] w języku angielskim.

Poczynając od końca lat siedemdziesiątych analogiczne badania zostały zrealizowane w wielu innych językach. Typowe studium psycholeksykalne obejmuje dwa zasadnicze etapy: (1) badania jakościowe w postaci taksonomii, której celem jest wyłonienie reprezentatywnej próby deskryptorów osobowości z populacji leksykonu danego języka naturalnego, oraz (2) badania ilościowe, których zadaniem jest identyfikacja struktury wyłonionej próby terminów opisujących osobowość przy użyciu wielowymiarowych metod analiz statystycznych (np. analiza głównych składowych na podstawie wyników badań kwestionariuszowych (self- or/and peer-rating). Ponieważ wynik pierwszego etapu determinuje wynik drugiego, zatem taksonomia psycholeksykalna jest kluczowa dla całego przedsięwzięcia [8,9].

Do najbardziej wpływowych badań, które przyczyniły do ukształtowania współczesnych standardów taksonomii psycholeksykalnej, oprócz wyżej omówionych analiz amerykańskiej odmiany języka angielskiego należy zaliczyć taksonomię języka holenderskiego [10] i niemieckiego [11]. W pierwszym kroku badacze wybierają reprezentatywny, czyli najpełniejszy i najbardziej aktualny słownik powszechny, w którym jest spisana kluczowa część leksykonu danego języka naturalnego. Następnie z tego słownika selekcjonuje się terminy, które są użyteczne w opisie różnic indywidualnych. W trzecim kroku wybrane deskryptory osobowe są klasyfikowane (taksonomia niemiecka) lub zawężane (taksonomia holenderska) do deskryptorów osobowości zgodnie z przyjętą

przez badaczy operacyjną definicją osobowości. W ostatnim kroku w razie potrzeby lista deskryptorów osobowości jest redukowana do takiego rozmiaru, który możliwy jest do użycia w formie kwestionariusza w badaniach ilościowych (z reguły od 300 do 700). Jako dodatkowe kryterium zawężenia przyjmuje się zazwyczaj znajomość i częstotliwość występowania np. w korpusie danego języka.

Mimo że funkcję deskryptorów osobowości w badaniach psycholeksykalnych pełnią przymiotniki, rzeczowniki i czasowniki, jednak istnieje powszechna zgodność w literaturze, że przymiotniki odgrywają tu kluczową rolę. Po pierwsze, przymiotniki występują w zdecydowanej większości języków, co umożliwia m.in. porównania międzykulturowe. Po drugie, opisując pojedynczą właściwość mogą one odnosić się do dużej liczby obiektów, różnicując je ilościowo lub jakościowo [12].

Cel badań

Język białoruski jest jednym z wielu języków, których struktura psycholeksykalna na dzień dzisiejszy nie została poznana. Obok języka ukraińskiego i rosyjskiego należy on do grupy wschodniosłowiańskiej w ramach indoeuropejskiej rodziny językowej. Z uwagi na zasoby słownictwa język białoruski jest najbardziej podobny do języka ukraińskiego, polskiego, słowackiego i rosyjskiego. Aktualnie sytuacja języka białoruskiego jest bardzo złożona z powodu bardzo wielu uwarunkowań, omówienie których mija się z celem niniejszego opracowania. W celu zilustrowania wystarczy podać niektóre dane pochodzące z ostatniego powszechnego spisu ludności na Białorusi w 2009 roku: (a) spośród 9,5 mln mieszkańców Białorusi 8,0 mln uważa się za Białorusinów, (b) język białoruski uważa za swój ojczysty 5,0 mln mieszkańców, (c) jednak tylko 2,2 mln osób posługuje się nim na co dzień w domu, a kolejne 1,3 mln deklaruje jego płynną znajomość [23]. Obok rosyjskiego, którym posługuje się na co dzień większość mieszkańców Białorusi, białoruski jest językiem państwowym tego kraju. Poza Białorusią język białoruski jest używany przez nieliczne grupy osób, z których większość mieszka w Polsce.

Celem prezentowanych badań jest systematyzacja i klasyfikacja psycholeksykalna przestrzeni deskryptorów osobowych języka białoruskiego. Ten cel ogólny można uszczegółowić w postaci następujących pytań badawczych: P1: Ile jest deskryptorów osobowych w języku białoruskim? Jaka jest ich proporcja w zależności od rodzaju jednostki leksykalnej (rzeczowniki, przymiotniki i imiesłowy)? P2: Jaki jest udział deskryptorów osobowości na tle deskryptorów osobowych w języku białoruskim? P3: Czy przymiotniki dyspozycyjne w języku białoruskim wyczerpują wszystkie markery Wielkich Czynników?

Z uwagi na eksploracyjny charakter badań nie sformułowano hipotez badawczych.

Metoda

Niemiecka taksonomia leksykalna [11] powstała później niż amerykańska i holenderska, w związku z czym uwzględnia ona wszystkie mocne strony poprzednich taksonomii i stwarza największe możliwości dla przyszłych badań ilościowych. Mimo czasochłonności, systematyzacja całego uniwersum deskryptorów osobowych przy użyciu tej taksonomii umożliwia względnie elastyczne dostosowanie listy do przyjętej przez badacza definicji zakresu deskryptorów osobowości w przypadku, jeżeli jest ona węższa lub szersza niż była przyjęta w wersji oryginalnej. W taksonomii języka niemieckiego terminy osobowościowe obejmują deskryptory charakteru, temperamentu, zdolności i talentów. Dlatego też w badaniach własnych wzorowano się na niemieckiej taksonomii leksykalnej. Warto dodać, że została ona wykorzystana w taksonomii wielu innych języków, w tym filipińskiego [13], włoskiego [14], chorwackiego [15], polskiego [16,17] i czeskiego [18].

Selekcja deskryptorów osobowych

Jako źródło populacji leksykonu języka białoruskiego użyto "Słownika języka białoruskiego" w pięciu tomach pod redakcją K. Astrachowicza, który został wydany w 1984 roku [19]. Słownik wyjaśnia znaczenie 105 056 haseł oraz wyrażen i idiomatycznych. W chwili rozpoczęcia badań (2012 rok) był to najpełniejszy słownik języka białoruskiego zawierający definicje i przykłady użycia poszczególnych haseł w literaturze pięknej. W celu uzupełnienia materiału leksykalnego o nowsze słownictwo o najwyższej częstotliwości używania, które pojawiło się w języku białoruskim po ostatnim wydaniu ww. słownika, wykorzystano skrócony słownik wydany w 2008 roku, który zawiera 8 300 haseł wraz z ich definicjami [20].

Selekcję słów przeprowadziło niezależnie dwóch współautorów niniejszego artykułu. Zadaniem sędziów był wybór wszystkich przymiotników, imiesłów i rzeczowników (z podziałem na typologiczne i atrybutywne), które opisują właściwości indywidualne innych ludzi i pozwalają na ich różnicowanie między sobą. Uwzględniano przy tym wszystkie znaczenia słów zdefiniowane w słowniku. Aby podjąć decyzję, czy dany termin opisuje właściwości osoby, wykorzystano kilka testowych zdań, do których powinny one pasować. Do poszczególnych jednostek leksykalnych zadawano następujące pytania:

Przymiotniki i imiesłowy:

Jan jest [przymiotnik]? (np. sumienny)

Jak bardzo jestem [przymiotnik]?

Jak [przysłówek odprzymiotnikowy] Jan się zachowuje?

Rzeczowniki typologiczne:

Czy Jan jest [rzeczownik]? (np. tchórzem)

Czy można go/ją nazwać [rzeczownik]?

Rzeczowniki atrybutywne:

Czy Jana [rzeczownik] jest nadzwyczajna? (np. życzliwość)
Czy on/ona ma lub posiada [rzeczownik]?

W celu uświadomienia możliwego zakresu deskryptorów osobowych, osoby selekcionujące słowa zapoznały się z listą kategorii (i prototypowymi jej egzemplarzami) opracowaną przez Angleitnera i jego współpracowników [11]. Wybrano następujące kryteria wykluczenia najczęściej uwzględniane w literaturze przedmiotu: (1) terminy nie różnicujące osób, które dotyczą w równym stopniu wszystkich ludzi, (2) imiesłowy opisujące konsekwencje zdarzeń, których osoba nie była przyczyną, które nie opisują jej zachowania i nie mają znaczenia psychologicznego, (3) terminy opisujące pochodzenie/przynależność geograficzną, państwową, narodowościową, religijną lub zawodową, (4) terminy, które opisują tylko część ciała osoby lub kolory, (5) terminy, które opisują ludzkie właściwości tylko z uwzględnieniem trudno uchwytnego metaforycznego znaczenia.

Następnie wyselekcjonowane słowa zostały ocenione przez pięciu sędziów pod względem spełniania kryterium przynależności do deskryptorów osobowych. Zgodność opinii wyniosła $\alpha = 0,71$, co należy uznać za satysfakcjonujący wynik, ponieważ przymiotniki, które w opinii większości sędziów miały być ostatecznie odrzucone, znajdowały się na „pograniczu” deskryptorów osobowych, a więc były względnie trudniejsze w klasyfikacji. Ostatecznie na liście znalazło się 2 763 terminów osobowych, w tym 1 546 przymiotników, 106 imiesłów oraz 1 111 rzeczowników (w tym 427 rzeczowników atrybutywnych oraz 684 rzeczowników typologicznych). Względnie niewielka liczba imiesłów wynika z faktu, że w uwzględnionych słownikach w zdecydowanej większości zostały one pominięte, ponieważ mogą być łatwo utworzone na bazie czasowników.

Klasyfikacja deskryptorów osobowych

Klasyfikację 2 763 terminów osobowych wykonało pięciu sędziów posiadających wykształcenie psychologiczne, dobre rozumienie języka białoruskiego oraz co najmniej półtora roku przygotowania teoretycznego i praktycznego w zakresie podejścia leksykalnego w teorii cech. Przed przystąpieniem do klasyfikacji wszyscy sędziowie przeszli kilkugodzinny trening oraz próbną klasyfikację kilkuset przymiotników w języku polskim (wszyscy płynnie posługiwali się także językiem polskim). Po kilkakrotnej weryfikacji poprawności próbnej klasyfikacji i omówieniu najczęściej powtarzających się błędów, sędziowie wykonali zadanie testowe, które następnie było podstawą oceny trafności ich decyzji klasyfikacyjnych.

Jak już wcześniej wspomniano, w badaniach wykorzystano system klasyfikacji deskryptorów osobowych opracowany przez Angleitnera i jego współpracowników [11].

Najpierw każdy z sędziów oceniał, (1) czy rozumie dane słowo, (2) czy kwalifikuje się ono jako termin osobowy oraz (3) na skali 5-stopniowej oceniał jego walencję. Słowa, które były zrozumiałe dla sędziego, a zarazem uznane przez niego za opisujące właściwości osobowe, zostały następnie przyporządkowywane do jednej z 13 podkategorii, które z kolei wchodziły w skład 5 kategorii nadrzędnych: (1) Dyspozycje (1a) Temperament i charakter, (1b) Zdolności i talenty lub ich brak; (2) Stany, przeżycia i postępowanie, (2a) Emocje, wewnętrzne stany i gotowość reakcji, (2b) Cieleśne oznaki, (2c) Aktywności i sposoby zachowania; (3) Reputacja i społeczne aspekty funkcjonowania jednostek, (3a) Role i relacje, (3b) Efekty społeczne i reakcje innych osób, (3c) Czyste oceny, (3d) Postawy i światopoglądy; (4) Zewnętrzna charakterystyka osób, (4a) Anatomia, konstytucja i morfologia, (4b) Obraz zewnętrzny zjawiska, wygląd i postawa ciała; (5) Specyficzne określenia, (5a) Terminy techniczne/specjalistyczne, (5b) Metaforyczne określenia. Szóstą kategorię stanowiły słowa trudne do sklasyfikowania. W przypadku oceny, czy dane określenie ma także znaczenie metaforyczne, uwzględniano słownikową adnotację, co ułatwiało klasyfikację terminów do tej podkategorii. Z uwagi na wieloznaczność części słów sędziowie mogli zakwalifikować analizowany wyraz do więcej niż jednej podkategorii leksykalnej. Ostatecznie termin był zaliczany do danej kategorii, jeżeli został wskazany przynajmniej przez trzech spośród pięciu sędziów.

Rzetelność i trafność decyzji taksonomicznych

Trafność decyzji sędziów była oceniona na podstawie klasyfikacji listy 195 przymiotników w języku polskim, które we wcześniejszych badaniach leksykalnych zostały ocenione przez 8 z 9 sędziów [17] jako należące do danej podkategorii i kategorii według taksonomii zaproponowanej przez Angleitnera i in. [11]. Decyzja każdego z sędziów z osobna została skonfrontowana z kryterium zewnętrznym i dla każdego z nich oraz każdej kategorii/podkategorii został obliczony współczynnik korelacji kappa. Tabela 1 zawiera przeciętne współczynniki trafności dla poszczególnych kategorii i podkategorii. Dla nadrzędnych kategorii wahają się one w granicach od 0,75 do 0,84, z kolei dla podkategorii tylko dwóch z dwunastu przypadków były one mniejsze od 0,70. Z uwagi na to, że ostatecznie będzie liczyła się opinia większości sędziów, trafność ich decyzji taksonomicznych należy uznać za satysfakcjonującą. Warto odnotować, że ocena trafności decyzji sędziów w badaniach leksykalnych należy do rzadkości: zdecydowana większość badaczy pomija ten ważny z punktu widzenia psychometrycznego element walidacji kompetencji sędziów.

Tabela 1. Ocena trafności i rzetelności decyzji sędziów

Kategoria/podkategoria	Korelacja z kryterium	Zgodność sędziów	
	κ	α	r
1. Dyspozycja	0,77	0,91	0,66
1a. Temperament i charakter	0,73	0,91	0,66
1b. Zdolności i talenty	0,70	0,89	0,60
2. Stan	0,80	0,93	0,71
2a. Stan emocjonalny/ poznawczy	0,55	0,91	0,65
2b. Fizjologiczne stany	0,72	0,94	0,75
2c. Aktywność widoczna	0,73	0,70	0,37
3. Społeczne aspekty	0,75	0,89	0,62
3a. Role i relacje	0,78	0,87	0,59
3b. Reakcje społeczne	0,82	0,74	0,40
3c. Ocena społeczna	0,61	0,80	0,45
3d. Światopogląd	0,91	0,91	0,68
4. Zewnętrzne atrybuty	0,84	0,96	0,81
4a. Anatomia i morfologia	0,78	0,89	0,54
4b. Wygląd zewnętrzny	0,75	0,91	0,68
5. Specyficzne określenia	-	0,85	0,52
5a. Techniczne, specjalistyczne	-	0,79	0,46
5b. Metafora	0,70	0,86	0,53

Przypis: κ - przeciętny współczynnik korelacji z kryterium zewnętrznym, α - współczynnik zgodności opinii sędziów, r - przeciętny współczynnik korelacji między opiniami sędziów

Zgodność opinii sędziów została oceniona na podstawie klasyfikacji 2,763 deskryptorów osobowych za pomocą współczynnika alfa Cronbacha oraz przeciętnego współczynnika korelacji między sędziami, który jest niezależny od liczby sędziów. Ogólnie uzyskano dobre wskaźniki zgodności opinii, które dla kategorii nadrzędnych wahały się w granicach od 0,85 do 0,96, natomiast dla podkategorii - od 0,70 do 0,94. Zgodność opinii sędziów należy uznać za wynik satysfakcjonujący i co najmniej porównywalny do wyników uzyskiwanych w innych badaniach leksykalnych.

Wyniki

Na podstawie opinii większości, czyli trzech z spośród pięciu sędziów, 93,6% deskryptorów osobowych zostało zakwalifikowanych do co najmniej jednej kategorii oraz 73,9% do co najmniej jednej podkategorii. Większy odsetek w przypadku kategorii wynika z tego, że sędziowie mogli mieć rozbieżne zdanie, do której podkategorii należy deskryptor, ale osiągnęli większą zgodność co do kategorii nadrzędnej. 7,1% deskryptorów została zakwalifikowana do dwóch różnych kategorii, a 5,1% - do dwóch podkategorii, zgodnie z przyjętym wcześniej założeniem nieostrości granic kategorii oraz z uwagi na wieloznaczność niektórych wyrazów. Wyniki taksonomii psycholeksykalnej przedstawia Tabela 2.

Tabela 2. Wyniki taksonomii leksykalnej deskryptorów osobowych należących do czterech typów jednostek leksykalnych

Kategoria/podkategoria	Razem		Przymiotniki		Imiesłowy		Rzeczowniki atrybutywne		Rzeczowniki typologiczne	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
1. Dyspozycja	1073	38,8	604	39,1	0	0,0	311	72,8	158	23,1
1a. Temperament i charakter	908	32,9	500	32,3	0	0,0	278	65,1	130	19,0
1b. Zdolności i talenty	141	5,1	88	5,7	0	0,0	31	7,3	22	3,2
2. Stan	395	14,3	294	19,0	35	33,0	56	13,1	10	1,5
2a. Stan emocjonalny/poznawczy	184	6,7	130	8,4	13	12,3	41	9,6	0	0,0
2b. Fizjologiczne stany	172	6,2	145	9,4	10	9,4	9	2,1	8	1,2
2c. Aktywność widoczna	11	0,4	10	0,6	0	0,0	0	0,0	1	0,1
3. Społeczne aspekty	819	29,6	310	20,1	20	18,9	35	8,2	454	66,4
3a. Role i relacje	343	12,4	106	6,9	9	8,5	5	1,2	223	32,6
3b. Reakcje społeczne	26	0,9	22	1,4	0	0,0	4	0,9	0	0,0
3c. Ocena społeczna	199	7,2	73	4,7	3	2,8	9	2,1	114	16,7
3d. Światopogląd	56	2,0	19	1,2	0	0,0	3	0,7	34	5,0
4. Zewnętrzne atrybuty	384	13,9	307	19,9	34	32,1	7	1,6	36	5,3
4a. Anatomia i morfologia	142	5,2	120	7,8	0	0,0	4	0,9	18	2,6
4b. Wygląd zewnętrzny	238	8,6	184	11,9	34	32,1	2	0,5	18	2,6
5. Specyficzne określenia	155	5,1	80	5,2	5	4,7	11	2,6	59	8,6
5a. Techniczne, specjalistyczne	28	1,0	6	0,4	0	0,0	8	1,9	14	2,0
5b. Metaforyczne	90	3,3	56	3,6	5	4,7	1	0,2	28	4,1
Niesklasyfikowane do kategorii	176	6,4	92	6,0	16	15,1	27	6,3	41	6,0
Niesklasyfikowane do podkategorii	721	26,1	293	19,0	46	43,4	54	12,7	328	48,0
N	2763	100	1546	100	106	100	427	100	684	100

Tabela 3. Ewaluacja deskryptorów osobowych

		Typ jednostki leksykalnej				Razem
		Przymiotnik	Imiesłów	Rzeczownik atrybutywny	Rzeczownik typologiczny	
Negatywne	<i>f</i>	835	57	245	428	1565
	%	54,0	53,8	57,4	62,6	56,6
Neutralne	<i>f</i>	314	33	50	146	543
	%	20,3	31,1	11,7	21,4	19,7
Pozytywne	<i>f</i>	397	16	132	110	655
	%	25,7	15,1	30,9	16,1	23,7
Razem	<i>f</i>	1546	106	427	684	2763
	%	100	100	100	100	100

Tabela 4. Ewaluacja deskryptorów osobowości

		Typ jednostki leksykalnej			Razem
		Przymiotnik	Rzeczownik atrybutywny	Rzeczownik typologiczny	
Negatywne	<i>f</i>	308	173	112	593
	%	51,0	55,6	70,9	55,3
Neutralne	<i>f</i>	61	33	11	105
	%	10,1	10,6	7,0	9,8
Pozytywne	<i>f</i>	235	105	35	375
	%	38,9	33,8	22,2	34,9
Razem	<i>f</i>	604	311	158	1073
	%	100	100	100	100

Spośród deskryptorów osobowych najliczniejszą kategorię w języku białoruskim stanowiły deskryptory

osobowości (38,8%). Deskryptory osobowości dominowały również wśród przymiotników (39,1%) oraz wśród

rzeczowników atrybutywnych (72,8%), względnie mniej były reprezentowane wśród rzeczowników typologicznych (23,1%). Drugą kategorią pod względem udziału wśród deskryptorów osobowych stanowią wyrazy opisujące społeczne aspekty funkcjonowania jednostek (29,6%), w szczególności te, które opisują role i relacje społeczne (12,4%). Kategorią leksykalną, która w największym stopniu pozwala na różnicowanie ludzi w tym zakresie są rzeczowniki typologiczne. Na trzecim miejscu pod względem frekwencji znalazły się deskryptory stanów, opisujące tymczasowe i nietrwałe właściwości osobowe, które najczęściej są wyrażane przy użyciu przymiotników (294) i rzeczowników atrybutywnych (56). Na czwartym miejscu zostały usytuowane deskryptory wyglądu zewnętrznego (13,9% całości deskryptorów osobowych), których względny udział wśród przymiotników jest większy i wynosi 19,9%. Ostatnie miejsce zajmują wyrazy o ograniczonej użyteczności z uwagi na specyficzny kontekst użycia lub wieloznaczne, jak w przypadku metafor.

Każdy wyraz opisujący właściwość osobową można analizować w aspekcie deskryptywnym i ewaluatywnym [24,25]. Tabela 3 zawiera zestawienie różnych typów jednostek leksykalnych w języku białoruskim z uwagi na ewaluację właściwości osobowych. Wynika z niej, że 56,6% deskryptorów osobowych opisują społecznie niepożądane właściwości, podczas gdy pozytywne właściwości opisuje mniej niż jedna czwarta słów (23,7%).

Z punktu widzenia badań psycholeksykalnych najbardziej interesującą kategorią są deskryptory zakwalifikowane do kategorii wskaźników cech osobowości. Tabela 4 zawiera zestawienie trzech jednostek leksykalnych z pominięciem imiesłów, gdzie nie stwierdzono deskryptorów dyspozycyjnych. Wyniki analiz wskazują, że proporcja nacechowanych ujemnie deskryptorów jest podobna do przedstawionej w Tabeli 3. Zmienił się natomiast udział deskryptorów neutralnych, których liczba uległa zmniejszeniu na rzecz deskryptorów pozytywnych, co oznacza, że w przypadku deskryptorów osobowości mamy do czynienia z większą polaryzacją opisów, gdyż tylko 9,8% słów zostało uznanych za neutralne w języku białoruskim. Prym w zakresie niepożądanych cech osobowości wiodą rzeczowniki typologiczne, w ramach których ich udział wynosi prawie 71%. Większy odsetek przymiotników o ujemnej walencji wynika z tego, że znaczna część spośród nich powstała wskutek zaprzeczenia przymiotników nacechowanych pozytywnie, podczas gdy zaprzeczenia przymiotników o społecznie niepożądanym znaczeniu występują znacznie rzadziej. Również w innych językach przeważają przymiotniki dyspozycyjne o negatywnej walencji [5,7]. Podobnie sytuacja przedstawia się w przypadku rzeczowników typologicznych, wśród których w wielu językach świata zdecydowanie dominują etykiety o negatywnym zabarwieniu [12].

Dyskusja

Jak już wspomniano wcześniej, z punktu widzenia pełnego cyklu badań psycholeksykalnych za najbardziej cenną kategorię deskryptorów uważa się grupę wyrazów, które są wskaźnikami cech osobowości. Stanowią one potencjalne źródło listy przymiotników lub rzeczowników, które można wykorzystać w badaniach ilościowych w celu ustalenia struktury dyspozycji przypisywanych przez Białorusinów sobie (*self-rating*) lub osobom ze swojego otoczenia (*other-rating*). W przypadku przymiotników udział deskryptorów cech osobowości wyniósł ok. 0,6% w stosunku do ogólnej liczby haseł zawartej w słowniku. Uzyskany wynik jest identyczny z wynikiem badań języka angielskiego [5], niemieckiego [11], holenderskiego [10] oraz zbliżony do wyników analiz języka polskiego (0,7%) [17] i chorwackiego (0,8%) [15].

W ostatnich latach na podstawie zestawienia wyników badań leksykalnych w kilku-kilkunastu krajach opracowano szereg list markerów przymiotnikowych tzw. Wielkich Czynników, czyli prototypowych wskaźników najważniejszych cech osobowości w myśl założenia leksykalnego [21,22]. Porównanie listy deskryptorów dyspozycyjnych języka białoruskiego z największą spośród opracowanych list markerów Wielkiej Szóstki (180 przymiotników [22]) wykazało, że pokrywają się one w około 90%.

Z kolei odsetek deskryptorów osobowości na tle ogółu deskryptorów osobowych języka białoruskiego wynoszący 39,1% jest nietypowy dla badań leksykalnych języków naturalnych, gdzie ten udział waha się z reguły w przedziale od 10% do 20%. Taki wynik może wskazywać na to, że język białoruski jest wystarczająco dobrze wyposażony w słownictwo, pozwalające na opisanie cech osobowości, natomiast w porównaniu do innych języków jest względnie bardziej ubogi w zakresie możliwości opisu innych aspektów funkcjonowania człowieka. Tu można postawić kilka hipotez wyjaśniających ten fenomen. Po pierwsze, może to być skutek konstrukcji słownika, który w niewystarczającym stopniu uwzględni leksykon używany przez osoby posługujące się językiem białoruskim w relacjach interpersonalnych, natomiast ma nadreprezentację słów nieosobowych, często zapożyczanych z innych języków w celu nazywania np. otaczających przedmiotów. Drugim potencjalnym powodem może być status języka białoruskiego na Białorusi, który od wielu lat jest coraz bardziej marginalizowany przez język rosyjski i używany na co dzień w czystej wersji tylko przez wąski krąg osób, co mogło doprowadzić do spowolnienia jego rozwoju w sferze psycholeksykalnej i znalazło swoje odzwierciedlenie w wykorzystanych w badaniach słownikach.

Przedstawione w tym artykule wyniki badań są pierwszą opublikowaną taksonomią języka białoruskiego w aspekcie psycholeksykalnym. Są także jedną z nielicznych taksonomii na świecie, w której dokonano pełnej

klasyfikacji psycholeksykalnej nie tylko przymiotników, lecz także rzeczowników (atrybutywnych i typologicznych). Uzyskane w wyniku analiz listy deskryptorów osobowości mogą być wykorzystane w badaniach ilościowych w celu identyfikacji struktury psycholeksykalnej języka białoruskiego, co wymaga trzech niezależnych przedsięwzięć badawczych na podstawie listy (a) przymiotników, (b) rzeczowników atrybutywnych i (c) rzeczowników typologicznych. Wyniki takich badań ilościowych będą stanowiły bezpośredni wkład w dyskusję na temat uniwersaliów w zakresie opisu osobowości, a także pozwolą wskazać na specyfikę percepcji własnych i cudzych dyspozycji wśród mieszkańców Białorusi, którzy posługują się językiem białoruskim.

References

- Galton F. Measurement of character. *Fortnightly Review*, 1884; 36: 179-185.
- Goldberg L.R. Language and individual differences: The search for universals in personality lexicons. *Rev Pers Soc Psychol*, 1981; 2(2): 141-165.
- Allport G.W., Odbert H.S. Trait-names: A psycho-lexical study. *Psychol Monogr*, 1936; 47(1): 1-171.
- Norman W.T. 2,800 personality trait descriptors: Normative operating characteristics for a university population. Department of Psychology, University of Michigan; Ann Arbor Research Rep. Nr 08310-1-T, 1967.
- Goldberg L.R. From Ace to Zombie: Some explorations in the language of personality. W: Spielberger C.D., Butcher J.N. red., *Advances in personality assessment*. T 1, Hillsdale: NJ: Erlbaum, 1982, s. 203-234.
- Goldberg L.R. An Alternative „Description of Personality”: The Big-Five Factor Structure. *J Pers Soc Psychol*, 1990; 59(6): 1216-1229.
- Ashton M.C., Lee K., Goldberg, L.R. A hierarchical analysis of 1,710 English personality-descriptive adjectives. *J Pers Soc Psychol*, 2004; 87(5): 707-721.
- Peabody D., Goldberg L.R. Some determinants of factor structures from personality-trait descriptors. *J Pers Soc Psychol*, 1989; 57(3): 552-567.
- Saucier G. Effects of variable selection on the factor structure of person descriptors. *J Pers Soc Psychol*, 1997; 73(6): 1296-1312.
- De Raad B., Hendriks A.A., Hofstee W.K. Towards a refined structure of personality traits. *Eur J Personality*, 1992; 6(4): 301-319.
- Angleitner A., Ostendorf F., John O.P. Towards a taxonomy of personality descriptors in German: A psycho-lexical study. *Eur J Personality*, 1990; 4(2): 89-118.
- Wierzbicka A. What's in a noun? (Or: How do nouns differ in meaning from adjectives?) *Stud Lang*, 1986; 10: 353-389.
- Church A.T., Katigbak M.S., Reyes J.A.S. Toward a taxonomy of trait adjectives in Filipino: Comparing personality lexicons across cultures. *Eur J Personality*, 1996; 10(1): 3-24.
- Di Blas L., Forzi M. Refining a descriptive structure of personality attributes in the Italian language: The abridged Big Three circumplex structure. *J Pers Soc Psychol*, 1999; 76(3): 451-481.
- Mlačić B., Ostendorf F. Taxonomy and structure of Croatian personality-descriptive adjectives. *Eur J Personality*, 2005; 19(2): 117-152.
- Szarota P., Ashton M.C., Lee K. Taxonomy and structure of the Polish personality lexicon. *Eur J Personality*, 2007; 21(6): 823-852.
- Gorbaniuk O., Czarnecka E., Chmurzyńska M. Taxonomy of person-descriptive terms in Polish: A psycho-lexical study. *Current Problems of Psychiatry*, 2011; 12(1): 100-106.
- Hřebíčková M. The lexical approach to personality description in the Czech context. *Czechoslovak psychology, Supplement*, 2007; 51: 50-61.
- Astrachowicz K. *Tłumaczný słownik białoruskaj mowy*. Mińsk: BelSE: 1984.
- Bułyka A.M. *Tłumaczný słownik bielaruskaj mowy*. Mińsk: Papury: 2008.
- De Raad B., Barelds D.P.H., Levert E., Ostendorf F., Mlačić B., Di Blas L., et al. Only three factors of personality description are fully replicable across languages: A comparison of 14 trait taxonomies. *J Pers Soc Psychol*, 2010; 98(1): 160-173.
- Saucier G., Georgiades S., Tsaousis I., Goldberg L.R. The factor structure of Greek personality adjectives. *J Pers Soc Psychol*, 2005; 88(5): 856-875.
- Yarkovets A.I. Ethnic composition of the population of the republic of Belarus. Population census 2009, T.3. Minsk; National Statistical Committee of the Republic of Belarus: 2011.
- Saucier G. Separating description and evaluation in the structure of personality attributes. *J Pers Soc Psychol*, 1994; 66(1): 141-154.
- Saucier G., Ostendorf F., Peabody D. The non-evaluative circumplex of personality adjectives. *J Pers*, 2001; 69(4): 537-582.

Correspondence address

oleg.gorbaniuk@gmail.com